

להקים בנין חדש? הרב קוק, הרב הירשנזון והרצל על בניין המקדש וחידוש הקרבנות

הצהרת בלפור מן ה-2 בנובמבר 1917 הפיחה רוח חדשה בעשייה הציונית. בד בבד לעשייה התפתחה חשיבה בסוגיות עיוניות שנתעוררו משנראה היה כי אכן עתיד לקום בארץ-ישראל בית לאומי לעם היהודי. אחת השאלות המרכזיות שהעסיקו הוגים אורתודוקסים ולא אורתודוקסים שביקשו לשרטט את אופייה של הישות המדינית שיכוננו היהודים בארץ-ישראל, הייתה שאלת הרלוונטיות של המקדש והקרבנות בימות זו.¹

הרב אברהם יצחק הכהן קוק, שפעל בארץ-ישראל בשליש הראשון של המאה העשרים, ושהיה אחד ההוגים רבי ההשפעה בזמנו ולאחר זמנו, שינה שנים אחדות לאחר הצהרת בלפור את עמדתו בעניין הקמת המקדש וחידוש עבודת הקרבנות. בשנת 1918, סמוך לסיום מלחמת העולם הראשונה, תמך הרב קוק בבניית המקדש ובחידוש עבודת הקרבנות, אך שלוש שנים לאחר מכן תלה את בניית המקדש בהופעת אליהו הנביא ובמשיח שיבנה את המקדש. נראה כי השינוי בגישתו של הרב קוק התרחש על רקע התהליכים והתמורות ההיסטוריות שהתחוללו בראשית שנות העשרים בארץ-ישראל, ושחלקם היו קשורים בו עצמו, כמו מינויו לרב הראשי האשכנזי ליהודי ארץ-ישראל בשנת 1921.

1 כבר במהלך המאה התשע-עשרה קרא הרב צ"ה קלישר לחידוש הקרבנות, ראו: י' כץ, 'דמותו ההיסטורית של הרב צבי הירש קלישר', שיבת ציון, ב-ג (תשי"א-תשי"ב), עמ' 28; י' שלמון, 'ארץ ישראל במחשבה האורתודוקסית של המאה הי"ט', א' רביצקי (עורך), ארץ ישראל בהגות היהודית בעת החדשה, ירושלים תשנ"ח, עמ' 440-446. לדיון מקיף בהקשר ההיסטורי של הצעתו של הרב קלישר לחידוש הקרבנות ובמסורות על הגר"א ותלמידיו וזיקתם לבניין המקדש ראו: א' מורגנשטרן, 'הדיון בשאלת חידוש הקרבנות ובניין המקדש', קתדרה, 82 (טבת תשנ"ז), עמ' 45-74.

עם זאת ברצוני להציע כי הצעה ששלח הרב חיים הירשנזון אל הרב קוק להקים מיד על הר הבית מקדש שלא יוקרבו בו קרבנות, אלא ישמש היכל שלום ויישמעו בו שירה וזמרה, היא שגרמה לרתיעה של הרב קוק מהרעיון המעשי של הקמת המקדש ללא הקרבת קרבנות. סיבה מרכזית להתנגדותו של הרב קוק להצעה זו הייתה הזיקה שבין הצעתו של הירשנזון לבין חזונו של בנימין זאב הרצל להקים היכל על הר הבית. אמנם הירשנזון תיקן את הצעתו של הרצל והתאים אותה לגישתו ההלכתית ולתפיסתו הפוליטית, אולם הרב קוק דחה גם את הצעתו של הירשנזון. להלן אצביע על הזיקות הגלויות והרמוזות בין שלושת ההוגים בסוגיה זו ועל השפעת חזונו של הרצל על פסיקתם של הרב הירשנזון מחד גיסא ושל הרב קוק מאידך גיסא, בנושא הקמת המקדש וחדוש עבודת הקרבנות. דיון זה אינו מתמצה בבירור וכליבון של סוגיה היסטורית, שכן היו לסוגיה זו גם השלכות על עיצוב עמדתה של הציונות הדתית בעניין העלייה להר הבית.

א. הרב אברהם יצחק הכהן קוק

בשנת תרע"ח (1918), מיד אחרי הצהרת בלפור, שלח הרב מנשה גרוסברג² מכתב אל הרב קוק, ששהה באותה עת בלונדון, ובו הציג לו כמה שאלות. אחת השאלות הייתה 'אם מותר לנו לבנות בית המקדש שלא להקריב קרבנות'.³ על שאלה זו ענה הרב קוק כי בבניית מקדש ללא הקרבת קרבנות אין מצווה, מפני שעל פי הרמב"ם המצווה לבנות מקדש היא לשם הקרבת קרבנות, עם זאת ציין כי לדעתו אין איסור לבנות מקדש גם שלא על מנת להקריב בו קרבנות.

הרב אברהם יצחק הכהן קוק

בתשובתו לרב גרוסברג תיאר הרב קוק כיצד ניתן יהיה להקריב קרבנות אף שאין בנמצא פרה אדומה, ולמרות חוסר הוודאות בייחוסם של הכוהנים. בדבריו אין כל הסתייגות מהאפשרות המעשית לגשת לבניית המקדש, אלא עידוד להקריב קרבנות באותו מקדש שייבנה. 'בכל אופן לע"ד [לעניות דעתו] אם יהיה רצון ד' שנבנה ביהמ"ק [בית המקדש], גם קודם שיבא משיח ותתגלה הנבואה [ההדגשה שלי] ויראו הנפלאות לא יהיה כ"כ [כל כך] עיכוב בדבר, אמנם המצווה היא לבנות הבית כדי להקריב שם, ולחוג הרגלים, שעיקרם הוא ג"כ [גם כן] קורבן ראייה וחגיגה. אבל לומר שאם אין מקריבים עוברים על "לא תעשון אתי" בית, תבנית בית, לא מסתבר כלל, רק שעשה מצווה ולא גמרה אם עשה ביהמ"ק [בית המקדש] ולא להקריב כשיש בידו להקריב'.⁴

2 הרב גרוסברג נולד ברוסיה בשנת 1860 ועסק בהדרת כתבייד מספריות באירופה. בעשור הראשון של המאה העשרים התיישב בלונדון, ושם ככל הנראה יצר קשר עם הרב קוק. לרשימה חלקית של החיבורים שהדיר גרוסברג ראו: EJ, VII, cols. 935-936

3 כך הציג הרב קוק את השאלה בפתח תשובתו. ראו: הראי"ה קוק, משפט כהן: תשובות במצוות התלויות בארץ וזרעים, קדשים, טהרה, סנהדרין ומלכים, ירושלים תשמ"ה, תשובה צו, עמ' קעט.

4 משפט כהן, שם, תשובה צד, עמ' קעט-קפ.

הר הבית בשנות העשרים של המאה העשרים
מימין: מראה כללי
 (צילום: אריק מטסון)
משמאל: פנים כיפת הסלע
 (אוסף וילנאי, יד יצחק בן-צבי)

כשלוש שנים אחר כך, בשנת תרפ"א (1921), כתב הרב קוק מאמר הלכתי ארוך ומנומק שכותרתו 'קדושת מקום מקדשנו בזה"ז [בזמן הזה]'.⁵ במאמר זה ניתח בפירוט את הדיון התנאי והתלמודי על מעמדו ההלכתי של הר הבית בעת שהמקדש חרב ואת גלגולו של הדיון בספרות חכמי ימי הביניים. הרב קוק הרחיב בדבריו על מחלוקת הרמב"ם והראב"ד (ר' אברהם בן דוד מפוסקירה, פרובנס 1120-1198) בשאלת איסור הכניסה להר הבית בזמן הזה. לדעת הרמב"ם מקום המקדש נותר בקדושתו על אף חורבן המקדש,⁶ ומדבריו עולה איסור כניסה להר הבית גם בשעה שהמקדש חרב. לעומתו הראב"ד, שהשיג על דבריו, כתב כי 'כך נגלה לי מסוד ה' ליראיו לפיכך הנכנס לשם היום אין בו כרת'.⁷ לשון הראב"ד מורה כי הוא סבר שמאחר שקדושת מקום המקדש, שהיא הסיבה לאיסור הכניסה, פקעה עם החורבן, מותר להיכנס למקום המקדש. אולם הרב קוק קבע כי הראב"ד לא חלק על עצם איסור הכניסה למקום המקדש גם אחרי החורבן – אמנם הוא טען כי 'כרת אין בו', אולם איסור דרבנן וייתכן אף שאיסור מהתורה יש בו.⁸ לפיכך אין מקום להתיר בשום אופן כניסה להר הבית בזמן הזה.⁹

5 משפט כהן (שם), תשובה צו, עמ' קפב-רכז. בחתימת המאמר, בעמ' רכז, רשום התאריך תרפ"א. לכן קשה לקבוע אם מאמר זה נכתב קודם התמנותו לרב ראשי או לאחר מכן. לניתוח מקיף של המאמר ראו: נ' גוטל, 'שיקולים הילכתיים ומטא-הילכתיים בפסיקתו של הרב קוק', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשס"א, עמ' 143-151. על נסיבות כתיבתו של המאמר ראו: שם, עמ' 144, הערה 311. לאחרונה נדונה גישתו ההלכתית של הרב קוק בשתי עבודות דוקטור נוספות: א' רוזנק, 'הפילוסופיה של ההלכה במשנתו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשנ"ח; ח' בן-ארצי, 'הרא"ה כפוסק: יסודות חדשניים בפסיקתו של הרב קוק', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשס"ג.

6 משנה תורה, הלכות בית הבחירה ו, יד-טז.
 7 השגות הראב"ד על פירוש הרמב"ם. המקור להלכה זו לפי דברי הראב"ד, 'סוד ה' ליראיו', חריג בשיח ההלכתי. אולם קרוב למוטיבים אחרים בשיטתו ההלכתית של הראב"ד. ראו: I. Twersky, *Rabad of Posquieres: A Twelfth-Century Talmudist*, Cambridge 1962 pp. 86, 292

8 משפט כהן (לעיל, הערה 3), תשובה צו, עמ' ריח.

9 הבחנה בין הר הבית לבין מקום המקדש לא עלתה בדיונים ההלכתיים לפני מלחמת ששת הימים.

הרב קוק סיים את המאמר בדברים הבאים:

וכאשר החל קצת אור צמיחת ישועה להגלות, בחסדי ה' המרובים, כן יוסיף לנו צור ישראל ב"ה [כרוך הוא], את אור חסדו ואמתו ויגלה לנו את אור גאולתו השלמה ויביא לנו במהרה את גואלנו האמיתי גואל צדק משיח צדקנו, ויקיים מהרה את כל דברי עבדיו הנביאים, ויבנה בית המקדש במהרה בימינו בכבודו ובהדרת קדושתו כשישלח לנו את אליהו הנביא זכור לטוב, לבשר לנו את בשורת הגאולה, וירום קרן משיח ובגילוי שכינתו לעיני כל בשר, ואז יבנה כמו רמים מקדשו בארץ יסדה לעולם [וההדרגה שלי].¹⁰

התפנית בדעתו של הרב קוק מפתיעה.¹¹ בשנת תרע"ח ייחל הרב קוק לבניית המקדש 'קודם שיבא משיח'. יתר על כן הוא כתב את מכתבו לגרוסברג בגוף ראשון רבים ולמעשה הכליל את עצמו בבוני המקדש העתידיים: 'שנבנה ביהמ"ק גם קודם שיבא המשיח'. לעומת זאת בשנת תרפ"א התייחס הרב קוק באופן פסיווי לבניית המקדש בידי המשיח ותלה אותה בהופעת אליהו הנביא.¹²

בשנת תרפ"א, השנה שבה כתב את מאמרו הנזכר, נתמנה הרב קוק לרב הראשי האשכנזי לארץ-ישראל. מכוח מינוי זה היה הרב קוק לנציגה הרשמי של הקהילה היהודית לפני שלטון המנדט הבריטי, תפקיד שהטיל עליו אחריות ממלכתית. מעתה הייתה לעמדתו השפעה רבה מבעבר על תהליכים ואירועים בחיי היישוב היהודי בארץ. לאחרונה הצביע חגי בן-ארצי על השינוי שחל בעמדותיו של הרב קוק בין השנים שבהן היה רב ביפו לבין השנים שבהן כיהן כרב הראשי ליהודי ארץ-ישראל. על פי בן-ארצי מסתמנת בכתבי הרב קוק מראשית שנות העשרים הסתייגות מפסיקה משיחית ומפולמוס עם החרדים, והוא הסביר שינוי זה במינויו לרב הראשי האשכנזי ובתפיסתו הממלכתית את תפקידו.¹³ על תופעה דומה עמדו אביעזר רביצקי ואריה מורגנשטרן. לדבריהם במהלך השליש הראשון של המאה העשרים חלה אצל הרב קוק נסיגה מתמשכת מרעיון חידוש הסמיכה והקמת הסנהדרין. מיד אחרי הקונגרס הציוני הראשון נקט הרב קוק גישה אקטיוויסטית משיחית, אך הוא נסוג ממנה בתהליך ארוך שהחל עם בואו ארצה, ושהתגבר עם מינויו לתפקיד הממלכתי של הרב הראשי האשכנזי ליהודי ארץ-ישראל.¹⁴

10 משפט כהן (לעיל, הערה 3), תשובה צו, עמ' רכו.
 11 לדעה הפוכה ראו: א' סגל, 'דעת מרן הראי"ה על בניין ביהמ"ק בימינו', תחומין, יא (תש"ן), עמ' 532-546. אולם סגל לא התייחס למקורות שונים, למשל לתשובה צו בשו"ת 'משפט כהן', שהיא המרכזית בסוגיה, התעלם מן האמור במכתב להירשנון ובחר לצטטו באופן חלקי.
 12 למרות מאמרו זה, שבו תמך למעשה בהימנעות מאקטיוויזם בבניית המקדש ואפילו בהימנעות מכניסה להר הבית, לא משך הרב קוק את ידו מעידוד העיסוק ההלכתי במקדש ובקרבתו. עדות לכך היא תמיכתו בהקמת ישיבת 'תורת כוהנים', שכוהנים ולויים למדו בה את הלכות המקדש והקרבתו. הוא ביטא את תמיכתו בישיבה בקונטרס 'שפתי כהן', שפרסם ב"ב בחשוון תרפ"א. הרב קוק הדגיש בקונטרס את 'דבר גדולת הערך של התלמוד המיוחד אשר לסדר קודשים', ובלט בהיעדרה בהקשר זה כל קריאה לפעולה מעשית ואפילו לכניסה להר הבית. כך גם במכתבו של הרב קוק להנהלה הציונית מכ"ט בטבת תרפ"ב שפרסם א' מורגנשטרן, מתתיה: ספר העשור לישיבת 'בני עקיבא' בנתניה, נתניה תשל"א, עמ' 5-6. קטעים מהקונטרס פרסם ש"ז שרגאי, 'הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל על השבת מקום מקדשנו לעם ישראל', סיני, פה (תשל"ט), עמ' קצג-קצח. שרגאי איתר מכתב שבו ביקשה ההנהלה הציונית בלונדון ממזכיר ההנהלה הבהרה בעניין הקונטרס. מזכיר ההנהלה הציונית העביר את הפנייה אל הרב קוק, ובתגובה כתב הרב קוק מסמך המבהיר את אופייה האקדמי של הישיבה. את המסמך סיים בהצהרה שיש בה כדי ללמד על הזיקה ל'מקום המקדש', שעליה העיד בפני ועדת החקירה המנדטורית, אולם גם בתשובתו זו אין כל ביטוי לאקטיוויזם בסוגיה.
 13 בן-ארצי (לעיל, הערה 5), עמ' 307-309.
 14 א' רביצקי, הקץ המגולה ומדינת היהודים: משיחות, ציגונות ורדיקליזם דתי בישראל, תל-אביב תשנ"ג, עמ' 119-128;

כפי שציין מורגנשטרן, שנת תרפ"א הייתה לרב קוק שנת התפכחות כואבת מהאופוריה שליוותה את הצהרת בלפור, כתוצאה משני תהליכים מקבילים, אחד חיצוני ואחד פנימי, שלא בהכרח היו קשורים זה לזה. בזירה החיצונית הובילו ההתעוררות הלאומית הערבית והפרעות בשנת 1920-1921 להכרה שהערבים עתידים לפעול ככל יכולתם למנוע את הקמתו של הבית הלאומי לעם היהודי בארץ-ישראל, ובנסיבות אלה עלולות היו פעולות אקטיוויט יהודיות בהר הבית לסכן הישגים מדיניים שכבר השיג היישוב היהודי בארץ-ישראל. ובזירה הפנימית התנהלו באותה עת מאבקים קשים סביב הקמת הרבנות הראשית לארץ-ישראל, והרב קוק הבין שעמדותיו בתור הרב הראשי האשכנזי ייתקלו בהתנגדות קשה הן מצד האגף השמרני של 'היישוב הישן'¹⁵ והן מצד האגף השמאלי בתנועה הציונית.

תהליכים אלו יכולים להסביר את השינוי בדעתו של הרב קוק מתמיכה בבניית המקדש לפני בוא המשיח, בימים שאחרי הצהרת בלפור, להסתייגות מבניית המקדש בפרט ומכניסה להר הבית בכלל, בשנת תרפ"א.

אולם מתברר כי כבר במכתב שכתב בשנת 1919 (כסלו תר"ף) אל הרב הירשנזון, כשנה בלבד לאחר שהשיב לגרוסברג כי אף שאין מצווה בבניית מקדש ללא קרבנות אין בכך איסור, הביע הרב קוק התנגדות נחרצת להצעה להקים מקדש ללא קרבנות.

ב. הרב חיים הירשנזון

הרב חיים הירשנזון נולד בצפת בשנת 1857 והיה בן למשפחה מראשוני 'חובבי ציון'. משפחתו עברה לירושלים בשנת 1864, ושם רכש את השכלתו התורנית, והוא נישא לחוה שרה, בתו של הרב בנימין הכהן, ממייסדי ישיבת 'עץ חיים' ומראשיה. בשנות השמונים של המאה התשע-עשרה התוודע הירשנזון לחכמת ישראל וראה עצמו כמגשר בין הלאומיות והדת ובין המודרנה וההלכה. בשנת 1903 הגיע הירשנזון לארצות-הברית ונתמנה לרב בקהילת הובקן שבניו-ג'רזי, ושימש שם כרבנות עד אחרית ימיו בשנת 1935. הירשנזון היה ציוני נלהב ומראשוני תנועת ה'מזרחי'. יכולו הספרותי עשיר ומגוון. בשנים שאחרי הצהרת בלפור פרסם חיבור בן שישה חלקים בשם 'מלכי בקודש', וחיבור זה, שמבחינות רבות הקדים את זמנו, דן במכלול סוגיות והציע בהן דרכי התאמה בין ההלכה למדינה היהודית העתידה לקום.

הגותו ושיטתו ההלכתית הייחודית של הירשנזון עוררו עניין בשנים האחרונות יותר מאשר בחייו.¹⁶ אולם דווקא הצעתו המפתיעה לגשת באופן מעשי ומידי לבניין המקדש בהר הבית לא עלתה כלל

א' מורגנשטרן, 'מקומם של עשרת השבטים בתהליך הגאולה: מהגאון מוילנא ועד הראי"ה קוק', מ' חלמיש, י' ריבלין ור' שוח"ט (עורכים), הגר"א ובית מדרשו, רמת-גן תשס"ג, עמ' 207-235.

15 על ההתנגדות החרדית להקמתה של הרבנות הראשית ראו: א' מורגנשטרן, 'הקמת הרבנות הראשית בארץ ישראל', א' ורהפטיג וש' כ"ץ (עורכים), הרבנות הראשית לישראל שבעים שנה לייסודה: תרפ"א-תנש"א: סמכותה, פעולותיה, תולדותיה, ירושלים תשס"ב, עמ' 1040-1043.

16 א' שבייד, דימוקראטיה והלכה: פרקי עיון במשנתו של הרב חיים הירשנזון, ירושלים תשנ"ז; ד' זוהר, מחויבות יהודית בעולם מודרני: הרב חיים הירשנזון ויחסו אל המודרנה, ירושלים תשס"ג; א' מורגנשטרן, 'משפחת הירשנזון ובשרות ההשכלה והמודרנה בירושלים', קתדרה, 108 (תמוז תשס"ג), עמ' 105-130; הרב חיים הירשנזון, ספר מלכי בקדש שאלות ותשובות, חלק ראשון (ערך והקדים מבוא ד' זוהר), ירושלים תשס"ז.

הרב חיים הירשנזון

במחקר.¹⁷ את הצעתו זו פרש הירשנזון בחלקו הראשון של ספרו 'מלכי בקודש', שהוציא לאור מיד לאחר הצהרת בלפור.¹⁸ בחיבור זה שרטט הירשנזון קווים לדמותה של המדינה היהודית. החלק הראשון של החיבור עוסק בבעיות יסוד כמו שלטון דמוקרטי ויחסו למצוות מינוי מלך שבספר דברים, צבא יהודי ומלחמת מצווה וכן הקמתו של בית דין גבוה לערעורים. ספרו של הירשנזון ערוך במתכונת של שו"ת מסורתית, ופרקיו מסודרים כשאלות ותשובות. בפרק הראשון קבע כי מבחינה הלכתית אין כיום חובה למנות מלך אלא לכונן שלטון דמוקרטי, מפני ש'כבר בא הזמן של ממשלת עם'.¹⁹ בעניין בניין המקדש ציין כי האווירה התרבותית בעולם המערבי איננה מתאימה להקרכת קרבנות, ולכן יש להקים מקדש ללא הקרכת קרבנות.

בפרק השני דן הירשנזון באיסור הכניסה למקום המקדש, ודעתו בנושא זה ייחודית בעולם הפסיקה ההלכתית. בעוד שכל פוסקי ההלכה לאורך הדורות פסקו כשיטת הרמב"ם,²⁰ שהכניסה למקום המקדש אסורה גם בשעה שהמקדש חרב, פסק הירשנזון, הבורד במועדו, כדעת הראב"ד, שכאמור חלק על הרמב"ם וקבע כי 'הנכנס עתה שם אין בו כרת',²¹ ולכן קבע כי ניתן להיכנס כיום להר הבית. בעקבות היתר של הראב"ד קרא הירשנזון לכניית בית מקדש שיגשים

את חזונו של הנביא ישעיהו: 'נכון יהיה הר בית ה' בראש כל ההרים ונשא מגבעות ונהרו אליו כל הגוים' (ישעיהו ב, ב), כלומר מקדש זה ישמש את היהודים וגם את אומות העולם.²²

17 תשובה זו צובעת בגוון נוסף את דמותו הרבגונית של הירשנזון, כפי ששורטטה לאחרונה בידי זוהר (שם). זוהר מצא לנכון להתייחס למחלוקת בין הירשנזון לרב קוק רק בהערת שוליים, ראו: שם, עמ' 367, הערה 144. את הוויכוח ביניהם הציג כוויכוח על אופיו של המקדש לעתיד לבוא. לדעתו הירשנזון טען ש'המקדש יישא אופי רוחני בלבד', ואילו הרב קוק טען ש'אין הדבר כך'. עיון בתשובתו של הירשנזון מלמד על הצעה קונקרטיה מידית לגשת לכניית מקדש מתוך מניע פוליטי ומחשש מהשתלטות מוסלמית על הר הבית: 'ומה נעשה עתה? הנסגור את המקום הזה? או הנניח שועלים ללכת בו גם בעת אשר ה' שיבת ציון? הלא לשחוק ולקלסה נהיה בזה לכל העמים [...] היניחו לנו הממלכות הנאורות אשר ברשותם אנו שבים לארצינו לסגור את המקום הזה משאר עמי הביבעל' (ח) הירשנזון מלכי בקדש, א, סנט-לואיס תרע"ח, עמ' 12). גם גישתו של הרב קוק מורכבת מכפי שהציג אותה זוהר, שהרי לדעתו לעתיד לבוא יוקרבו קרבנות מהצומח ולא מהחי; ראו להלן, הערה 35.

18 הירשנזון (שם). בעמוד השער מתחת לתאריך לבריאת העולם 5679 היא שנת תרע"ט, כתב הרב הירשנזון: 'שנה שנייה להכרת ממלכות הברית את זכותינו לארץ ישראל'. לאחרונה ההדיר ד' זוהר את החלק הראשון של שו"ת מלכי בקדש, ואף הוסיף מבוא (ראו לעיל, הערה 16).

19 שם, עמ' 8

20 ראו לעיל, הערה 6. וראו למשל את דבריו של הירשנזון על החרם שהטילו חכמי ירושלים על משה מונטיפיורי שנכנס להר הבית: שם, עמ' 43-44. וראו מה שציין זוהר במהדורתו החדשה לשו"ת מלכי בקדש (לעיל, הערה 16), עמ' 72, הערה 15.

21 השגת הראב"ד להלכות בית הבחירה ו, יד. מקורה של ההלכה לדברי הראב"ד מפניע וחריג בנוף הספרות ההלכתית: 'כך נגלה לי מסוד ה' ליראיו'. לפי פרשנותו של הירשנזון, הרמב"ם עצמו לא הזכיר בפירושו איסור כניסה בטומאה להר הבית, אלא 'לפי מנהגי הכבוד המזרחי [...] אבל כל זה לא מפני האיסור רק מפני הכבוד והמורא אשר משתנה לפי נמוקי הזמן והמקום' (הירשנזון ושם, עמ' 80). הירשנזון, שהיה מודע לבדידותו ביו פוסקי ההלכה, כתב כי הוא משתמש 'בכח הדיתאר ולמצא על פי יסודי ההלכה ולפי דין התלמוד והפוסקים היתר ברור להכניסה לכתחלה' (שם, עמ' 42).

22 במשנתו הלאומית הייחודית של הירשנזון, המחויבת למשפט העמים, דן בהרחבה שבייד (לעיל, הערה 16), עמ' 19-35.

אף ששאף כי למקדש יהיה אופי קוסמופוליטי, חשש הירשנזון מנוכחות מוסלמית בהר הבית, שתדיר את רגלי היהודים מכניסה אליו. הוא נימק את קריאתו לגשת מיד לבניית המקדש בכך שאם לא ייבנה המקדש הרי 'הגר אשר בקרבנו יעלה מעלה מעלה בהר ה' ויקום במקום קודשו, ואנחנו אשר הארץ שבה אלינו נרד מטה מטה אל העמק אשר אצל שער האשפה, אשר ישבנו גם בכינו בימי גלותנו בשירי כותל הר הבית במעון עניי המוגרבים אשר רקקו על פנינו ושחקו על משבתנו?²³ קשה לנתק את חששו של הירשנזון מהתעוררותה של התנועה הלאומית הערבית בראשית שנות העשרים, התעוררות שהובילה לפרעות האלימות בשנים תר"ף-תרפ"א. הירשנזון הרגיש מיד אחרי הצהרת בלפור כי נפתח חלון הזדמנויות לבניית מקדש בהר הבית.

בסיום דיונו ההלכתי המפורט בבניית המקדש סייג הירשנזון את ההיתר לבנותו בכך שכותלי המקדש החדש לא יעמדו במקום שעמדו בו כותלי המקדש הקדום,²⁴ אולם הוא לא הגביל בשום אופן את המקום שבו ייבנה המקדש על הר הבית.

על פי חזונו של הירשנזון לא יהיה המקדש העתידי מקום להקרבת קרבנות, אלא מרכז לעניינים אחרים: מרכז לשירת הקודש – 'המקום הזה צריך להיות קודש לשירה ולזמרה למשוררים ולשרים תפלות ה' הבוחר בשירי זמרה על כל דברי שירות ותשבחות'; מרכז לחכמי ישראל, אשר יפיצו משם את תורתם לעם ישראל – 'וכל חכמי ישראל יטיפו משם להעם צדק ומשפט ומישרים'; בית דין הגדול בירושלים, 'אשר משם תצא תורה ואורה לכל העולם כולו'; מוקד לתפילה לכל עמי העולם.²⁵ במקדש שיהיה בית תפילה לכל עמי העולם ומרכז צדק ומשפט עולמי, יתקיים לדעת הירשנזון חזון ישעיהו, אך הוא לא הסביר מדוע אמור המקדש להיות 'קודש לשירה ולזמרה', ומה מקורו של הרעיון. עם זאת הכינוי שבו כינה הירשנזון את המקדש שייבנה בהר הבית, 'היכל השלום',²⁶ מורה על מקורו של הרעיון – היכל השלום הוא שמו של המקדש העתידי שתיאר הרצל בספרו 'אלטנוילנד'.

ג. בנימין זאב הרצל

הרב קוק והרב הירשנזון עסקו בסוגיית המקדש והקרבנות מן הצד ההלכתי, ואילו הרצל נגע בסוגיית המקדש ברומן האוטופי 'אלטנוילנד', שהופיע בשנת 1903. בחיבור זה שיקע הרצל את חזונו בדבר 'החברה החדשה' ותיאר את פני הארץ כפי שייראו כעבור עשרים שנה, בשנת 1923. אחד משיאי תיאור ה'ארץ החדשה ישנה' הוא הביקור בהיכל (Tempel), היכל השלום, המקדש שבמרכז ירושלים העתידית.²⁷ על פי תיאורו של הרצל ישמש היכל השלום מרכז למפעלי חסד בין-לאומיים שיש בהם

23 הירשנזון (לעיל, הערה 17), עמ' 13. בקטע זה הוזכר הירשנזון מפני מציאות שבה הגר, היינו המוסלמים בני הגר, אשת אברהם, ישלטו בהר הבית, בעוד היהודים יוגבלו לכותל המערבי, סמוכה אליו שכונת מוסלמים ממוצא צפון-אפריקני, מוגרבי.

24 שם, עמ' 89.

25 שם, עמ' 8.

26 שם, עמ' 12, 89.

27 'אלטנוילנד', ר' אלבוים-דרור, המחיר של האתמול, כ: מבחר האוטופיה הציונית, ירושלים תשנ"ג, עמ' 153-157. על ראייתו של הרצל את ירושלים ואת המקדש שבלבה ראו: ח' הראל, 'יחסו של הרצל לירושלים', ח' לבסקי (עורכת),

עזרה הדרדית של עמי העולם זה לזה ובית תפילה שיושרו בו פיוטים כמו 'לכה דודי', שהזכיר להרצל את שיריו של היינה.

הרצל ומשלחתו עם משפחת מרקס ליד ביתם בשכונת ממילא בירושלים

בחזונו הילך הרצל על חבל דק. הוא ראה לנגד עיניו מדינה יהודית חילונית, וחשש כי תקוותם של היהודים הדתיים לבנות מקדש תוביל להקרבת קרבנות – מעשה פרימיטיווי בעיניו. לכן הציע הרצל לבנות מקדש הדומה לבית כנסת רפורמי, ושממנו יופץ המוסר האוניוורסלי לאנושות. הרצל לא הזכיר ב'אלטנוילנד' הקרבת קרבנות, והוא גם לא עסק במיקומו המדויק של ההיכל על הר הבית. בשני נושאים אלה תקף אחד העם את הרצל במאמרו 'אלטנוילנד', שבו ביקר באופן חריף את ספרו ואת חזונו של הרצל:

בכלל נשתנתה העיר העתיקה אך מעט. עוד על מקומם יעמדו בתי התפילה העתיקים של כל הדתות, וגם בית המקדש המושלמי הנקרא על שם עמאר עודנו עומד על הר הבית כמלפנים [...] ובתוך הבניינים החדשים האלה של העיר העתיקה יתנוסס לתפארה – בית המקדש! כן! בית המקדש, עם 'עמודי יכין ובעוז' עם 'ים של שלמה' ועם מזבח בחצר! למה בא המזבח – אי אפשר לדעת, כי על דבר עולה וזבח לא נזכר בספר מאומה, ורק זאת ידענו שבליל שבת מזמרים במקדש 'לכה דודי' במקהלה וכלי שיר, הכל כמו ב'טמפל' שבוינא לא

ירושלים בתודעה ובעשייה הציונית, ירושלים תשמ"ט, עמ' 75-90. אולם לאחרונה טען י' וייס כי להרצל הייתה זיקה חזקה ללאומיות היהודית מאשר זו ששורטטה במחקר עד כה. לדעתו של וייס בחיבור אלטנוילנד לא זיהה הרצל בין היכל השלום למקדש, אלא ייחל להקמתו של היכל השלום לצד המקדש. כך עולה גם מנאומו של הרצל בפתחת הקונגרס הציוני ב-13 באוגוסט 1913. ראו י' וייס, הרצל – קריאה חדשה, תל אביב 2008, עמ' 234-237. מכל מקום גם בהתייחסות זו וגם בהתייחסויות אחרות למקדש, לא הזכיר הרצל קרבנות אלא מקדש.

יותר. ומזבח איפוא למה? אבל אם באנו להקשות, יש עוד קושייא יותר חמורה: באיזה מקום נבנה המקדש? כמו שראינו מסגד עומד עדיין על מקום בית הבחירה, והאמנם התיר 'הרב רבי שמואל' ידיד הליברלים, לבנות את הבית במקום אחר? – ואולם אין מקשים על אלטנוילנד שהיא כולה ניסים.²⁸

אחד העם האנטי-טריטוריאליסט ביקש להראות כי הרצל אינו מבין את הציונים הדתיים, וכי ידיעותיו הרלות ביהדות מונעות ממנו להבין את משמעותה של הקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל. עם זאת מהשוואת הצעתו של הירשנזון לחזונו של הרצל עולה כי הירשנזון, בלא שהזכיר את הרצל,²⁹ תרגם את רעיונו האוטופי לתכנית מעשית, תוך דיון הלכתי מפורט ומורכב. הוא קרא ליישומה המידי ולהקמת המקדש העתידי בהר הבית, מקדש שלא יהיו בו קרבנות אלא ישמש מרכז לשירה ולזמרה ולשלום עולמי, והתאים את הרעיון להשקפתו ההלכתית והדתית. העתקה זו מסתברת בהתחשב במקום המיוחד שתפס הרצל בהגות ובתודעה הציונית³⁰ ובעובדה שהירשנזון היה חסיד נלהב של התנועה הציונית.

ד. תגובתו של הרב קוק על הצעתו של הירשנזון

הירשנזון, שעמל רבות להפיץ את הצעותיו החדשניות בציבור, שלח את ספרו 'מלכי בקודש' אל הרב קוק.³¹ ובמכתב תשובה שכתב להירשנזון ב"ד בכסלו תר"ף (1919) הביע הרב קוק התנגדות נחרצת להצעותיו לבניית המקדש בהר הבית ללא הקרבת קרבנות: 'אמנם בעניין מקום המקדש דעתי רחוקה מדעת כת"ר [כבוד תורתו] [...] וגם דאבון הלב גדול מאוד אם יכנסו בהמון טמאים, בכסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו'.³²

הרב קוק הביע במכתב זה לראשונה התנגדות נחרצת לאפשרות הכניסה להר הבית, משום שהצעתו של הירשנזון הייתה מתן לגיטימציה וקריאה מיידית לכינון מבנה פעיל ליהודים בהר הבית, צעד

28 כל כתבי אחד העם⁸, תל-אביב וירושלים תשכ"ה, עמ' שיט. על הפולמוס שהתפתח כתוצאה מהתקפתו של אחד העם על הרצל ותגובתו של נורדאו, שהציתה ויכוח סוער בעיתונות היהודית, ראו: ש' לסקוב, 'הריב על אודות אלטנוילנד', הציונות, טו (תשס"א), עמ' 35-44. לאחרונה עסק שלמה אבינרי באזכורו המפתיע של המקדש בחזונו של הרצל כפי שהוא מופיע בחיבור אלטנוילנד (ש' אבינרי, הרצל, ירושלים תשס"ח, עמ' 164-167). לדעתו "על-אף כל ההקשר הדתי והיסטורי המובן מאליו, הרי חשיבות הקמתו של בית המקדש אינה דתית גרידא ובוודאי אינה מתמקדת בהחזרת עטרה של פולחן קדום ליושנה, המוקד הוא פוליטי [...] דווקא בהקשר שנראה לכאורה דתי אבל יסודו פוליטי מובהק" (שם, עמ' 167).

29 נראה שהיעדר אזכורו של הרצל, שהיה למעשה אבי הרעיון, נבע ממגמתו של הירשנזון שלא לעורר התנגדות לתכניתו בחוגים דתיים וחרדים.

30 ראו למשל ר"ס ויסטריך, 'ציונותו של הרצל', ד' אוחנה ור"ס ויסטריך (עורכים), מיתוס וזיכרון: גלגוליה של התודעה הישראלית, ירושלים תשנ"ז, עמ' 126-135; R.S. Wistrich, 'In The Footsteps of the Messiah', G. Shimoni & R.S.; 321-328 Wistrich, *Theodor Herzl, Visionary of the Jewish State*, Jerusalem & New York 1999, pp.

31 הירשנזון, שעזב כאמור את ירושלים והתגורר בניו-ג'רזי שבארצות-הברית, הקפיד לשלוח את חיבוריו לרבנים ומלומדים בירושלים, כמו הרב קוק, א' בן-יהודה ואחרים. הירשנזון ציפה לתגובות על הצעותיו והקדיש חלק ניכר מן החיבור 'מלכי בקדש' לפרסום מכתבי תגובה שקיבל ולתשובות עליהם.

32 התרגשותו של הירשנזון ממכתבו של הרב קוק הייתה גדולה, והוא העתיק אותו פעמיים בספרו. ראו: הירשנזון (לעיל), הערה 17), ב, הובקן תרפ"א, עמ' 7-8; ד, הובקן תרפ"ג, עמ' 4; האיגרת נדפסה גם בתוך: אגרות הראי"ה, ד, ירושלים תשמ"ד, עמ' כג-כה.

הכרוך בכניסה של יהודים ללא הגבלה למקום המקדש. הרב קוק נימק את התנגדותו מבחינה הלכתית: לדבריו אין מקום לפסוק כדעת הראב"ד – שהתיר לדעת הירשנזון להיכנס למקום המקדש בהר הבית – וכנגד הרמב"ם ושאר הראשונים. יתרה מזו, לדעתו של הרב קוק עיון מדויק בדברי הראב"ד מלמד כי הוא לא התיר בשום אופן כניסה להר הבית. לכן פסק הרב קוק כי אין להיכנס להר הבית, מפני שבהיעדר פרה אדומה, שנועדה לטהר טמאים, הכול טמאים בזמן הזה בטומאת מת.

כפתרון חלופי הציע הרב קוק לבנות 'בית כנסת אחת גדולה ומפוארה בכל פאר והידור' סמוך לכותל המערבי. במבנה זה ייערכו 'אותן התיקונים שמציע כת"ר להיות ערוכים ושירה וזימרת הקודש – יהא בה. והיא תהיה מונהגת על"פ הסכמת רוב רבני ישראל דרך מוסכם לכללות האומה'. בדברים אלה ככל הנראה באה לידי ביטוי מודעותו של הרב קוק לקרבה שבין הצעתו של הירשנזון ובין היכל השלום שתיאר הרצל בחיבורו 'אלטנוילנד', שכן הרב קוק סייג את ה'תיקונים' כהגדרתו שהציע הירשנזון בכך שיהיו בפיקוח ובהנהגה של 'רוב רבני ישראל'. גם בתיאור הצעתו של הירשנזון – 'התיקונים שמציע כת"ר להיות ערוכים ושירה וזימרת הקודש יהא בה' – רמז הרב קוק כי מדובר למעשה בגרסתו של הירשנזון לחזון של הרצל.

הרב קוק התנגד גם לנימוק של הירשנזון להצעה לבנות היכל ללא הקרבת קרבנות,³³ ואף בביקורתו על נימוק זה יש רמזים לקשר שמצא בין תכניתו של הירשנזון לחזונו האירופי³⁴ של הרצל למקדש: 'ובעניין הקרבנות, ג"כ יותר נכון להאמין שהכל ישוב על מכונו [...] ולא נתפעל ביותר מהרעיונות של התרבות האירופית'.³⁵

זיקה כמעט מפורשת בין הצעתו של הירשנזון לבין הרצל יצר הרב קוק בחלקו האחרון של המכתב, שבו התייחס להרצל באופן מפורש. לדבריו קיים הבדל בין הציונות החילונית 'שמימות הרצל עד עכשו נתגלתה רק בצד החול שלה', לבין 'צד הקודש שבתנועה שראוי לציין אותה בשם "ירושלים"'.³⁶ סמיכות הפרשיות בין הצעתו של הירשנזון לבין הביקורת על הציונות ההרצליאנית אף היא נועדה כנראה להביע את הסתייגותו של הרב קוק מהצעה זו.

33 עם זאת הרב קוק הסכים עם הירשנזון שאין לגשת להקרבת קרבנות לפני הופעת רוח הקודש: 'אבל מסכים אני עם כת"ר, שא"א לנו לגשת למעשה הקרבנות בלא הופעה של רוח גלויה בישראל. אמנם צפייה זו ג"כ לא נפלאה היא ולא רחוקה ויכול להיות שפתאום יבוא אל היכלו האדון אשר אנו מבקשים [...] ואז יבנה בהמ"ק ב"ב' (אגרות הראי"ה, ד, ירושלים תשמ"ד, עמ' כד).

34 אחת הטענות המרכזיות כלפי חזונו של הרצל ב'אלטנוילנד' הייתה כי הוא היה שבויה בקסמה של התרבות האירופית והתרחק מדי מהתרבות היהודית. ראו לדוגמה את הביקורת של אחד העם (לעיל, הערה 28), עמ' 566-578. ייתכן שלכך רמז הרב קוק במשפט זה.

35 על אף כל זאת בסידור 'עולת ראי"ה' מובא קטע מפתיע שבו קבע הרב קוק כי לעתיד לבוא 'שפע הדעת יתפשט ויחדר אפילו בבעלי החיים, לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי, כי מלאה הארץ דעה את ה'" וההקרבה שתהיה או של מנחה, מהצומח [ההדרגה של] תערב לך' כימי עולם וכשנים קדמוניות' (עולת הראי"ה, ירושלים תרצ"ט, עמ' רצב). קטע זה מלמד שהתנגדותו של הרב קוק להצעת הירשנזון לא הייתה עקרונית אלא מקומית.

36 פסקה זו נדונה אצל ב' איש-שלום, הרב קוק בין רציונאליזם למיסטיקה, ירושלים תש"ן, עמ' 40-41. הרב קוק הקים מיד לאחר מלחמת העולם השנייה את תנועת 'דגל ירושלים' לשם השלמת 'צד הקודש' בתנועה הציונית, אשר 'עד עכשו נתגלתה רק בצד החול שלה'. על הקמתה ושקיעתה המהירה של תנועה זו ראו: י' אבנר, 'דגל ירושלים', מ' אליאב (עורך), שבבילי התחייה, ג, רמת-גן תשמ"ט, עמ' 39-58. על יחסו המורכב של הרב קוק להרצל, שבא לידי ביטוי בהתייחסות אליו כמשיח בן יוסף ראו: רביצקי (לעיל, הערה 14), עמ' 135-140. רביצקי עמד על כך שבהתייחסות להרצל כמשיח בן יוסף ביטא הרב קוק את הבעייתיות שבתנועה הציונית, המבשרת תחייה חומרית, אולם אין בה די לתחייה הרוחנית.

הרב קוק ראה בנושא זה עניין חשוב ומהותי, ודעתו לא נחה ממכתבו הקצר להירשנזון, ולכן הוסיף כי 'פרטי הדעות שכתבתי בזה צריכים הם ביאור גדול [...] אשר אקוה בעז"ה [בעזרת השם] שאסדר את הדברים בכירור לימים שיבואו על"ט [עלינו לטובה]'. המאמר שבו פירט הרב קוק את עמדתו נדפס בשו"ת 'משפט כהן'³⁷. במאמר המקיף הזה ביסס הרב קוק את איסור הכניסה להר הבית גם לפי שיטת הראב"ד, שבה נתלה הירשנזון.

התפנית בדעתו של הרב קוק להתניית בניית המקדש בכיאת המשיח ובהתגלות הנבואה ויציאתו כנגד כל אקטיוויזם כמה שנוגע לבניית המקדש ולכניסה להר הבית, היו אפוא תולדה ישירה של תגובתו על הצעתו של הירשנזון. גישות אקטיוויסטיות לבניית המקדש ובנושא הקרבת קרבנות כבר ניסרו בחלל ההגות האורתודוקסית במהלך המאה התשע-עשרה, והדוגמה המובהקת לכך היא ספרו של הרב צבי הירש קלישר 'דרישת ציון', שקרא להקמת מזבח ולהקרבת קרבן פסח בהר הבית.³⁸ אם כן לא האקטיוויזם כשלעצמו הרתיע את הרב קוק, כפי שעולה מתשובתו לגרוסברג שנתיים קודם לכן, אלא יישומו של החזון ההרצליאני להקמת המקדש.

ו. תגובתו של הירשנזון על מכתבו של הרב קוק

הירשנזון הדפיס בספרו את מכתבו של הרב קוק כראש וראשון לרבנים שהגיבו על הצעותיו בחיבור 'מלכי בקודש'³⁹. ועם זאת הוא עמד על דעתו שיש להקים מקדש בהר הבית אף אם בשלב זה לא יוקרבו בו קרבנות. הוא גם דחה בעדינות את הצעתו של הרב קוק לבניית בית כנסת בקרבת הכותל המערבי. את ההצעה להקים בית כנסת מחוץ להר הבית השווה לתכנית אוגנדה, תכנית להמיר את ארץ-ישראל במקום אחר, שרבני ה'מזרחי' תמכו בה: 'רעיון כבוד כת"ר [כבוד תורתו] לבנות מקדש מעט שלא במקומו רק במערבית הכותל המערבי, הן אמת שהמקום הזה נתקדש לנו על ידי רבבות נחלי דמעות אשר שפכו ישראל במקום זה מימי הרמב"ן עד עתה [...] ועל ידו נקשרו בלבבות לאביהם שבשמיים, אמנם זה לא ירפא את פצעי לבבינו כל עת אשר שועלים בהמקדש עצמו וזה כמו רעיון "אוגנדה" טרם נחלנו את ארצנו'⁴⁰.

בהמשך דבריו התייחס הירשנזון לביקורת של הרב קוק על התפעלותו מהתרבות האירופית, ביקורת שכאמור יש בה ככל הנראה רמיזה לחזונו של הרצל. הירשנזון הציע לברור את הרעיונות הטובים שבתרבות האירופית, 'כי אם בלי ספק בעת אשר תמלא הארץ דעה את ה' לא נתפעל ביותר מהתרבות האירופית אבל הדעת וההכרה לא תשוב לחזרה ולא תלך לאחור לחשוב את אי התרבות

37 משפט כהן (לעיל, הערה 3), תשובה צו, עמ' קפב-רנו.

38 צ"ה קאלישער, אמונה ישראל, ג: יקרא: דרישת ציון וחברת ארץ נושבת, ליק תרכ"ב.

39 הירשנזון ציטט את המכתב בהקדמה לחלקו השני של 'מלכי בקדש', שכתב בא' באלול תר"ף (הירשנזון ולעיל, הערה 32), ב, עמ' 7-11). הוא מצא לנכון להתפלמס שם עם הצעתו של הרב קוק ביחס לתנועת 'דגל ירושלים'. לטענות ההלכתיות התייחס הירשנזון בקצרה בעמ' 104, והבטיח להתייחס ביתר הרחבה לסוגיה זו 'בחלק אחר מספרי זה'. וראו להלן בשתי ההערות הבאות.

40 הירשנזון (לעיל, הערה 32), ד, עמ' 8.

לתרבות, אדרבא נמצא את אור המתעה אשר בהתרבות האירופית ונדע כי עדין לא תרבות נכונה היא ולתרבות נכונה צריכים אנו להתקדם יותר ויותר.⁴¹

ז. סיכום

הצעתו של הירשנזון להקים בהר הבית מקדש, היכל השלום, אשר יהיה 'לתל שכל פיות פונים אליו לשאוב מי הדעת והתבונה השירה והזמרה, הצדק והמישרים',⁴² ושלא יוקרבו בו קרבנות, הצעה שפורסמה בשנת תרע"ט (1919), הייתה שיפור ושכלול של הצעתו של הרצל לבנות בהר הבית את היכל השלום, היכל שישמש לשירה ולזמרה, ושלא יוקרבו בו קרבנות. הרב קוק דחה מיד את ההצעה, בניגוד לאופן שבו הוא התייחס שנתיים קודם לכן, מיד אחרי הצהרת בלפור, להצעה לבנות מקדש ללא קרבנות.

אני סבור כי אל הנסיבות ההיסטוריות שהובילו לשינוי בעמדתו של הרב קוק בנושא בניית המקדש, ובראשן מינויו לתפקיד הרב הראשי לארץ-ישראל ופרוץ הפרעות, יש לצרף את התנגדותו העקרונית להצעתו של הירשנזון. התנגדות זו נבעה מחשש שהאקטיוויזם שקרא לו הירשנזון צופן בחובו חילון של המקדש. הרב קוק זיהה בהצעתו של הרב הירשנזון את השפעתו של הרצל, ולכן התנגד לה בתוקף.⁴³

גישתו המורכבת של הרב קוק שעודדה את לימוד ההלכות המעשיות הקשורות במקדש, ושהתרחקה מעיסוק מעשי בבניית המקדש, הנחתה חלק מתלמידיו לאורך השנים. גישה זו הייתה גורם מכריע לעמדה הפסיבית של זרם מרכזי בקרב תלמידי הרב קוק וליחסם המסתייג מתנועות אקטיוויסטיות שקראו לעלייה להר הבית,⁴⁴ וליישום מידי של חזון בניית המקדש. זאת על אף העמדה האקטיוויסטית המובהקת שנקטו בסוגיות כמו התנחלות ביהודה ובשומרון וברובע המוסלמי שבירושלים.

41 שם.

42 הירשנזון (לעיל, הערה 17), עמ' 89.

43 לפיכך לסוגיה זו יש השלכה ישירה על הדיון ביחסו המורכב של הרב קוק להרצל. ראו: ר"ס ויסטריך, 'הרצל בעקבות המשיח', ד' אריאל-יואל ואחרים (עורכים), מלחמת גוג ומגוג: משיחיות ואפוקליפסה ביהדות בעבר ובימינו, תל-אביב 2001, עמ' 125-141.

44 גישה שדוברה המרכזי מאז שנות השבעים הוא הרב ש' אבינר, העומד בראש ישיבת 'עטרת כוהנים', הממוקמת במבנה שבו שכנה בשנות העשרים והשלושים ישיבת 'תורת כוהנים'. ראו לדוגמה: ש' אבינר, 'ההר והבית', י' שביב וי' רוזן (עורכים), קומו ונעלה: אסופת מאמרים וקריאות בעניין הר הבית בימינו, אלון-שבות תשס"ג, עמ' 140-141. לעומת זאת קיים זרם הנוקט עמדה אקטיוויסטית מובהקת, על אף עמדתו המוצהרת של הראי"ה קוק. ראו למשל: י' אריאל, 'מצוות הר הבית בזמן הזה', שם, עמ' 201-228. על הזרמים השונים בסוגיית הר הבית ראו: נ' העצני, הר המריבה: המאבק על הר הבית, יהודים ומוסלמים, דת ופוליטיקה, ירושלים תשנ"ה; א' רמון, 'מעבר לכותל: היחס להר הבית מצד מדינת ישראל והציבור היהודי לגווניו (1967-1999)', י' רייטר (עורך), ריבונות האל והאדם: קרושה ומרכזיות פוליטית בהר הבית, ירושלים תשס"א, עמ' 113-142.